

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME

Yrd. Doç. Dr. Filiz GİRAY

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü

Özet

Savunma harcamalarındaki artış oranları bazı dönemlerde düşmesine rağmen, dünyanın birçok bölgesinde hala oldukça yüksektir. Savunma harcamalarıyla ilgili araştırmalarda başlıca iki sorunla karşılaşılır. Bunlar; savunma harcamalarının tanımı ve veri toplama zorluluğundan oluşmaktadır. Bu sorunlar özellikle uluslararası karşılaştırmalarda güçlük yaratmaktadır. Askeri gücün bir göstergesi olarak, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirmek, savunma harcamalarının optimum düzeyini belirleme gibi birçok alanlarda önem taşıyan bir konudur.

Bu makalenin amacı, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Çalışmada savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi; talep ve arz yönlü yaklaşımlar açısından açıklanmaktadır. Takip eden bölümde, Türkiye'deki savunma harcamalarının düzeyi ve ekonomik büyüme üzerinde olası etkileri, savunma harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki korelasyona dayalı olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Refah.

Defence Expenditures And Economic Growth

Abstract

Despite slowdown in the rate of increase of defense spending in some periods, the level of defense expenditures is still high in most regional of the world. It is faced the major two issues in researches relate to defense expenditures: These are difficulties of the definitions of defense expenditures and data collection. A standart definition of defense expenditures is not available. This case creates difficult for international comparisons. An assessment of effects of defense expenditures on economic growth to be a measure of military strenght is crucial for example to define optimal the level of defense expenditures.

The purpose of this paper is to investigate the relation between defense expenditures and economic growth. In this study, The relation between defense expenditure and economic growth is explained from the view of the adverse and positive effects of defense expenditures on growth and demand-supply side approaches. The following section investigetes the level of defense expenditures and the possible impacts of defense expenditures on growth in Turkey form point of correlation among education, health and defense expenditures.

Key Words: Defense Expenditures, Economic Growth, Wealth.

GİRİŞ

Dünya'da soğuk savaş sona ermesine ve süper güç çekişmesindeki azalmalara rağmen, savunma hizmetleri hâlâ önemini korumakta ve birçok

ülkede bu alanda önemli harcamalar yapılmaya devam etmektedir. İkili kutuplaşmanın yerini çoklu kutuplaşmaya bıraktığı 1980'lerden 1998'e kadar olan dönemde başta Ortadoğu ve daha az derecede de Güney Asya ve Kuzey Afrika'da olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede savunma harcamalarında önemli azalmalar olmuştur. Bu gelişmede büyük ölçüde hükümetleri, kamu harcama önceliklerini yeniden düzenlemeye zorlayan mali sınırlamalar etkili olmuştur (Looney, 1994: 17). Ancak bu dönemde de özellikle bazı ülkelerde (ABD, Rusya, Çin, Avrupa Birliği ülkeleri, Hindistan, Pakistan, İsrail, Suriye, İran ve Irak gibi) savunma harcamaları önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Savunma harcamaları 1998'den sonra tekrar artmaya başlamıştır. 1998-2001 yılları arasındaki üç yıllık dönemde sözkonusu artış reel olarak yaklaşık % 7 civarında gerçekleşmiştir. Gelecekte dünyada savunma harcamalarındaki artışların daha da hızlanması muhtemeldir. 1998'den beri savunma harcamalarındaki artış öncelikle Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'daki ekonomik, politik ve teknolojik trend değişiminin³² bir sonucudur (SIPRI Yearbook 2002: 10).

Savunma harcamaları genellikle birçok ülkede, toplam kamu harcamaları içinde çok önemli bir oranda olup, eğitim ve sağlık harcamalarından nispi olarak daha fazla paylara sahip bulunmaktadırlar (Saunders, 1993: 26). Dünya'daki toplam askeri harcamaların 2001'de cari fiyatlarla 839 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (SIPRI Yearbook 2002: 2). Buna karşılık dünya çapında 1 milyar insan temel sağlık hizmetlerinden yoksun bulunmaktadır. Dört kişiden biri okuma yazma bilmemektedir. Dünya nüfusunun beşte biri her gün açlığa mahkum bulunmaktadır. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkeler, askeri harcamaların yarısından daha az bir maliyetle yılda bir temel sağlık ve tedavi hizmetleri paketiyle 10 milyon kişinin sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayabilirler (Sivard, 1993:5).

Hem ulusal hem de uluslararası etkilere sahip olan savunma hizmetlerine yapılan harcamalarla ilgili olarak iktisatçıların üzerinde önemle durdukları konu, bu harcamalarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Genel olarak bu ikisi arasında çok önemli bağlantı olduğu kabul edilmekle beraber, mahiyeti hakkında farklı sonuçlar bulunmuştur.

Bu çalışmada; genel olarak savunma hizmetleri ve harcamaları, savunma harcamalarının düzeyi ve bunu belirleyen faktörler, savunma

¹ Trend değişiminin nedenleri farklı olabilir. Savunma harcamaları geçerli olan ekonomik ve politik sınırlamaların bir fonksiyonu olabilmektedir. Nitekim savunma harcamalarının dört belirleyicisi bulunmaktadır. Bunlar; güvenlik, teknolojik, ekonomik ve endüstriyel ve politik olarak sıralanabilir. Örneğin Rusya'da trend değişiminin temel nedeni ekonomiktir. 1999'da büyümedeki değişme bu ülkede savunma harcamalarının hızlı olarak düşmesine neden olmuştur.

harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi irdelendikten sonra, Türkiye’de savunma harcamalarının genel düzeyi, ekonomik büyüme üzerinde savunma harcamalarının etkileri, ekonomik büyüme için önemli olan, eğitim ve sağlık harcamaları ile karşılaştırılarak analiz edilmektedir.

1. SAVUNMA HİZMETLERİ VE HARCAMALARI

Savunma bizzat bir nihai tüketici veya üretici hizmeti değildir. Dış saldırılardan diğer mal ve hizmetleri korumak üzere üretilen (Thompson, 1974: 755) ve talepleri iktisadi gelişmeye paralel olarak artan *tamamlayıcı* veya *ara tüketici hizmetleri* arasında yer alan hizmetlerdir. Bu tür hizmetler olmaksızın çok az sayıda ekonomik faaliyet gerçekleştirilebilir (Aslan, 1998: 19-20, 85-86). Devletler, nisbi önemleri ülkeden ülkeye değişen çeşitli nedenlerden dolayı savunma hizmetlerine ihtiyaç duyarlar. Bu nedenler arasında ülkelerin jeopolitik durumları ve stratejik önemleri, iç ve dış tehditler ve ulusal çıkarların korunması sayılabilir.

Savunma, geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkes birbirine rakip olmadan yararlanır. Yani savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Savunmanın saldırıdan vazgeçirici özelliğinin sağladığı fayda, ülkenin her yerinde homojendir. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, bedel ödemeyenlerin bu hizmetten yararlanmalarının engellenmesi mümkün değildir (Bulutoğlu, 2003: 240-241). Savunma pozitif dışsallıklar kadar negatif dışsallıklara da sahip olabilen bir hizmet türüdür (Kaul, Grunberg and Stern., 1999: 364).

Savunma hizmeti iki yönlüdür. *Birincisi*, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, *ikincisi* ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir. Savaş başlayınca savaşın türünü, yaygınlığını ve yoğunluğunu diğer faktörler yanında barış zamanında yapılan harcamaların büyüklüğü belirleyecektir (Aslan, 1998: 249-250).

Savunma hizmetlerini sunma devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Kamu harcamalarının bu hizmetler için ayrılan kısmı savunma harcamaları olarak adlandırılır. Savunma harcamalarına olan talep güvenlik ve gelişme bağlamında ele alınmaktadır. En geniş anlamda güvenlik, iç ve dış tehditlerin ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasını, rejimin yaşatılmasını, hükümet ve devletin politik meşruiyetinin teminini içermektedir (Değer and Sen, 1995: 278).

Savunma harcamaları ile ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan başlıca iki güçlük bulunmaktadır. Bunlar; savunma harcamalarının tanımı ve savunma harcamalarına ilişkin istatistiki veri toplama zorluğudur.

A. Savunma Harcamalarının Tanımı

Savunma harcamalarıyla ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan temel güçlüklerden birini, bu harcamaların nasıl tanımlanacağı konusu oluşturmaktadır. Savunma harcaması kavramından neyin kastedildiği sorusunun cevabı, hem akademik analizlerde hem de uluslararası politikada tam olarak açık değildir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Mesela farklı ülkelerdeki silahlı güçler farklı kurumları yansıtabilirler ve rolleri farklı olarak tanımlanabilir. Fransız Jandarması örneğinde olduğu gibi, bazı ülkelerde polis ve ordunun görevleri arasındaki ayrım net değildir (Dunne and Smith, 1990: 59). Bu nedenle savunma harcamaları ile ilgili standart bir tanımın bulunduğu söylenemez. Çoğu zaman devletler bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlamakta serbesttirler. Bu konudaki anlaşmazlığın NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler (UN) tarafından yapılan tanımlamalara da yansıdığı Tablo 1’de görülmektedir (Brzoska, 1995: 46-49).

Tablo:1 NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler’in (UN) Savunma (Askeri) Harcamalara İlişkin Tanımları^a
Olası Savunma Harcamaları Kalemleri

	NATO	IMF	UN
Savunma Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar			
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
2. Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu içindeki teknisyen, bürokrat vs. ücretleri	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (Akrabalar dahil)	X	X	X
4. Emeklilik maaşı	X	-	X
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	X	X	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedariki	X	X	X
10. Askeri araştırma ve geliştirme	X	X	X
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlarla ilgili Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	X ^b	-	-
12. Silah ve üretim yerleri vb. korumak	X ^b	X	-
13. Silah üretim sübvansiyonları/Değişim sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X

15. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	X	X	-
16. Sivil savunma	-	X	X
Eski Askeri Güçler/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan menfaatler vb.	-	-	-
18. Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
19. Orduya bağlı olmayan güçler/Jardarma gücü X ^c	X ^c	X ^c	
20. Sınırlar/Gümrük muhafızları X ^c	X ^c	X ^c	
21. Polis idaresi	X ^c	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım/Felaketten kurtarma	X	-	-
23. Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	X	X	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
24. Kredi temini	X	X	-

Kaynak: Brzoska, 1995: 48-49.

^a Semboller: X: Savunma harcamalarına dahil, - : Savunma harcamalarına dahil değil.

^b Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa.

^c Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman.

Bu üç uluslararası kuruluş içinde Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanım en kapsamlı tanımı oluşturmaktadır. Bu tanım, özellikle uluslararası karşılaştırmalar yapmak amacı için uygundur. NATO'nun yaptığı savunma harcaması tanımı, daha sonra diğer uluslararası kuruluşların "The Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)", "The United States Arms Control and Disarmament Agency (US ACDA)" verileri dikkate alınarak geliştirilmiştir.

Ulusal ve standart tanımlar arasındaki farklılıklar askeri harcama rakamlarına da yansımaktadır. Örneğin 1993 yılı için Almanya'nın savunma bütçesi sadece 49.602 milyon DM iken, NATO kriterlerine uygun belirlendiğinde bu rakam, 63.854 milyon DM'ye yükselmektedir. Aynı şekilde Çin'in 1993'de 7.3 milyar dolar olarak hesaplanan resmi savunma harcamaları rakamı, tanımlamaya savunma sanayilerine yönelik üretim sübvansiyonları, askeri araştırma ve geliştirme harcamaları dahil edildiğinde 34 milyar dolara çıkmaktadır ki, bu tutar resmi rakamın yaklaşık altı katı kadardır (Brzoska,

1995: 51-52). Tanımlama farklılıkları ülkeler arasında savunma harcamalarının büyüklüğü konusundaki karşılaştırmaları da zorlaştırmaktadır.

B. Veri Sağlama

Savunma harcamaları hakkında veri toplanması son derece zordur. Bu zorluk, bu tür harcamaların kritik mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Savunma harcamalarının düzeyi ve kompozisyonu demokratik parlamenter sisteme sahip ülkelerde bile “devlet sırrı” olarak görülmektedir. Savunma bütçelerinin “siyah programlar (black programmes)” olarak adlandırılan kısmı hakkında kamuoyu bilgilendirilmemektedir (Brzoska, 1995: 47).

2. SAVUNMA HARCAMALARININ DÜZEYİ

Savunma alanındaki girdi maliyetleri, sivil sektörlerdeki harcamaların fırsat maliyeti olarak düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle savunma harcamaları üretken ekonomi karşısında bir fırsat maliyeti oluştururlar (Değer and Sen, 1995: 294). Bu nedenle toplumlar, kıt kaynakların savunma hizmetleri ile diğer mal ve hizmetler arasında tahsisi konusunda bazı tercihlerde bulunmak durumundadırlar. Daha fazla savunma hizmeti, ancak başka mallardan ve hizmetlerden fedakârlık yapmak pahasına elde edilebilir.

Savunma için ne kadar para harcanmalıdır? Diğer bir ifadeyle bir ülkede optimal savunma harcamaları ne kadar olmalıdır? Bu sorunun cevabı tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya çok fazla kaynak ayrılması, dolayısı ile aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteleyecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Değer and Sen, 1995: 297). Bu sorulara yanıt bulmak üzere çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler şu şekilde sıralanabilir:

- Savunma bir kamusal mal olarak tanımlandığından kollektif tüketim mantığı gereği, optimal savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar (MB) toplamının³³, marjinal maliyetlere (MC) eşit olduğu miktar kadar olacaktır. Buna göre optimal savunma harcamaları düzeyi $\sum MB = MC$ şeklinde ifade edilebilir (McGuize, 1995: 17).

- Diğer teori, savunmanın oluşturacağı caydırıcılığa dayanmaktadır. Caydırma hizmet sonucu, saldırının olmamasıdır. Bu durumda bir tek hizmet düzeyi vardır ve bu değiştirilemez. Ancak caydırıcılığın ne kadar savunma harcaması ile sağlanacağı sorusu yanıtız kalmaktadır. Dolayısıyla saldırının olmaması biçimindeki savunma hizmeti ile harcama tutarı arasında bir ilişki kurulması olası görülmemektedir. Dolayısıyla analizlerde savunma, eğitim ve sağlık

³³ Marjinal faydalar toplamı, hizmetten faydalansın veya faydalanmasın tüm bireylerin (düşman gibi hizmetten fayda sağlamayan ülke dışı gruplar hariç) marjinal faydaları toplamı olarak alınmaktadır.

harcamalarının karşılıklı fırsat maliyetlerinin değerlendirilmesi daha yararlı sonuçlar verebileceklerdir.

Ayrıca savunma harcamalarının miktarı ve talebi salt güvenlik düşüncesiyle de açıklanamaz. Çünkü savunma harcamalarının düzeyi ve kompozisyonu başka faktörlere bağlıdır:

-Bu faktörlerin başında *iktisadi ve bütçeyle ilgili sınırlamalar* gelmektedir (Değer and Sen, 1995: 278). İktisadi faktörler, bir ülkenin savunma harcamalarının nitelik ve niceliğini belirleyen önemli unsurlardır. Treddenick Kanada için yaptığı bir çalışmada, bu ülkenin savunma harcamalarındaki artışta, güvenlik düşüncesinden daha çok iktisadi faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Treddenick, 1985).

-*Ülkelerin jeopolitik durumları ve tarihsel bağlantıları* da savunma harcamalarını etkiler. Mesela İsrail’de savunma harcamaları ülkenin jeopolitik konumu nedeniyle en önemli kamu harcaması grubu içinde yer almaktadır. Ülkede askeri alanda ileri teknolojiler kullanılmaktadır. Savunma sanayii, ülkenin teknolojik ve sanayi kapasitesinin gelişmesinde temel bir role sahiptir. 1997’de ülkedeki en büyük yüz elli şirketten onu savunma sanayiindeki firmalardan oluşmaktadır. Dünyada savunma sanayiinde faaliyet gösteren en büyük yüz firmadan beşi İsrail’e aittir. Yine 1980’lerde ulusal araştırma-geliştirme harcamalarının % 65’i savunma sanayii ile ilgili iken, sadece % 13 kadarı sivil sanayilere yöneliktir. İsrail, kendi savunma sanayiini geliştirirken birkaç unsura önem vermiştir. Bunlar arasında, yabancı politik sınırlamalar ve potansiyel ambargolardan masun, bağımsız bir askeri silah arzını garanti altına alma ve ithalata dayalı olmayan bir savunma sistemine sahip olma arzusu sayılabilir (Peled, 2001, 3-5).

-*Ülke içi bölgesel unsurlar* savunma harcamalarının miktar ve kompozisyonunun belirlenmesinde diğer bir önemli faktördür. Richard S. Peterson ve Charles M. Tiebout, bu unsurları ihmal ederek, savunma harcamalarının miktar ve kompozisyonundaki değişmelerinin etkisini değerlendirmenin yanlış olacağını belirtmişlerdir (Peterson and Tiebout, 1964: 421). Tarihsel, askeri-stratejik gereklilik ve ekonomiye ilişkin politikalardan dolayı, savunma harcamaları ülkelerin bölgesel olarak yeniden yapılandırılmalarında önemli etkileri olacak şekilde bölgelere dağıtılırlar. Mesela 1980’lerin sonu itibariyle ABD’nde savunma sözleşmelerinin yarısından fazlası altı eyalette yoğunlaştırılmıştır. Eski Sovyetler Birliği’nde, tüm savunma girişimlerinin yarıdan fazlası yirmi ekonomik bölgenin beşinde yer almıştır. Avrupa Birliği için yapılan en kapsamlı çalışmada, on dokuz bölgenin özellikle savunma sanayii ile ilgili faaliyetlere, otuz bir bölgenin ise, kısmi olarak temel askeri faaliyetlere bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca “elektronikle ilgili” yeni sanayilerde bölgesel yoğunlaşmanın, daha geleneksel

savunma sanayilerine göre daha az olduğu gözlenmektedir (Braddon, 1995: 506, 510).

-*Ülkenin siyasal rejimi* de savunma harcamalarını etkileyen önemli bir faktördür. Askeri rejimler savunma harcamalarını desteklemede sivillerden daha cömert davranmaktadırlar. Hatta sivil yönetimli bir ülkede bile, askeri güç sivil otorite ile ne kadar fazla ilgili olursa, savunma harcamalarının merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki payında artış o kadar büyük olabilmektedir (Looney, 1994: 63-64). Bu görüş, Türkiye’de bu konuda sivil ve askeri hükümetlerin politikaları arasında fazla bir fark bulunmadığını ifade eden Özmucur tarafından da desteklenmektedir (Özmucur, 1995: 15).

-*Ülkelerin savunma bütçelerini farklı kılabacak diğer faktörler olarak; ülkede risk altındaki nüfus toplamı, herhangi bir türden saldırı ihtimali ve milli gelir düzeyi ve onun dağılımı, nüfusun yaş profili ve kültürel farklara bağlı olabilecek olan istatistiksel hayat değeri* gibi unsurlar sayılabilir (Aslan, 1998: 265).

Ülkelerin savunma harcamalarının trendi de yine ülkeden ülkeye değişen faktörlere bağlı olarak zaman içinde değişim gösterebilmektedir. Örneğin Avrupa ve Kuzey Amerika’da 1998’den sonra savunma harcamalarındaki büyümenin nedenleri arkasında yer alan faktörlerin başında, barışı destekleme operasyonları şeklinde ifade edilebilecek, yeni askeri görev anlayışı gelmektedir. 1990’ların sonundan itibaren Rusya’da savunma harcamalarındaki düşüşün temel nedeni ekonomik sınırlamalardır. Doğu Asya’da ekonomik faktörler, savunma harcamalarındaki trendin temel bir belirleyicisi olarak görülebilir. Afrika’da savunma harcamalarındaki hızlanma, öncelikle yerel silahlı çatışmalar ve silahlanmış güçlerin yeniden yapılanmasından kaynaklanmıştır (Değer and Sen, 1995: 297).

3. SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye üzerine etkilerinin değerlendirilmesi önemlidir. Öncelikle savunma harcamaları güvenliği sağlamak suretiyle iktisadi büyümenin önkoşulu olabilir (Değer and Sen, 1995: 285). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında oluşan bağın önemi iki görüşe dayanmaktadır. *Bunlardan ilki*, savunma harcamalarının optimal düzeyi belirlenebilse bile, halihazırdaki tüketim, yatırım veya çıktıdaki büyüme veya azalmalar açısından savunmanın maliyetinin değerlendirilmesinin gerekliliğidir. *İkincisi*, ekonominin diğer alanları özellikle altyapı, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikimi alanlarında savunma harcamalarının pozitif dışsal etkilerinin bulunmasıdır. Kıt kaynakların şimdiki tüketim, yatırım ve ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlamayan alanlardan kaydırılmasıyla oluşan kullanım değişikliğinin maliyetinin, pozitif dışsal faydalarla nasıl karşılanacağını araştırmak gerekmektedir (Ram, 1995: 253-254).

Birçok ülkede gerek toplam kamu harcamalarının gerekse GSMH'nın önemli bir oranını oluşturan savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son derece önemli olabilecek alternatif kullanım alanlarından çekilip alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, savunma harcamalarının, ülkenin gelişmesini ve iktisadi büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleştirildiği söylenebilir. Diğer taraftan savunma, ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Bu görüş Adam Smith'in "Savunma zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklenmektedir (Seyidoğlu, 1993: 327).

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; *Askeri Keynesci Yaklaşım* ve *Neo-Klasik Teorik Yaklaşım*'dır.

- Birincisi savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak "arz yanlı" faktörlerle açıklayan *Askeri Keynesci Yaklaşım*'dır (The Military Keynesianism Approach). Bu yaklaşıma göre, daha fazla askeri harcama önemli bir "çarpan etkisine" sahip olabilir. Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırır ve çıktı düzeyini büyütür. Sonuç sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede artıştır (Looney, 1994: 46-47).

Arz cepheli modellerin dayanağını oluşturan pozitif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

1. Savunma harcamaları pozitif dışsallıklara sahiptirler. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilir. Bu dışsallıklar "modernizasyon," "istikrar" ve "disiplinin" yanı sıra askeri personelin eğitimi, altyapı oluşturma ve askeri araştırma-geliştirme yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. Özellikle araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir (Nadaroğlu, 1985: 184-185). Bu durum "*teknolojinin ikili kullanımı (dual use technology)*" kaynaklanmaktadır. Teknolojik bilgi sayesinde özellikle savunma ve ticari uygulamalar arasında oluşturabilecek sinerji için gerekli potansiyel, bu kavram üzerinde odaklaşmayı gerektirmektedir. Ancak "*teknolojinin ikili kullanımı*" sadece iki kişiyi esas alan kullanıma değil, askeri ve sivil alanda çok sayıda potansiyel kullanıcıya sahip bir teknolojiye atıfta bulunmayı içerir (Branscomb, 1995: 66).

Yüksek teknolojiye sahip bir savunma sektörü, özellikle imalat sanayi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Hatta yüksek teknolojinin hakim olduğu bir savunma sektörüne sahip Amerika'da, fiili olarak ülkenin sanayi politikasını öncelikle Pentagon'un belirlediği görüşü ileri sürülmektedir. David S. Saal

tarafından yapılan ampirik bir çalışmada, Amerika’da hem 1973-79 hem de 1980-86 dönemleri boyunca doğrudan savunmaya bağlı imalat sanayilerinin daha yüksek bir toplam faktör verimliliğine sahip olduğu ve savunma alanındaki teknolojik değişmelerin, imalat sanayiinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Saal, 1998: 24).

2. Silah üreticisi ülkelerde gelişmiş silahların üretiminden kaynaklanan teknolojik geri beslemeler sayesinde, endüstriler arası bağlantılar ve iki amaçlı araştırma-geliştirme kullanımı söz konusu olabilir (Değer and Sen, 1995: 280, 296).

3. Barro, gelişmekte olan ülkelerde 1970-85 dönemi için yaptığı araştırmada, toplam kamu harcamalarından eğitim, sağlık ve savunma harcamaları düşüldükten sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına gelirin büyümesini gerilettiği sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991: 430).

4. Sanayileşmiş ülkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görülür. Bu gibi dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip üretimde canlanmaya neden olabilir (Eshay, 1983: 87).

5. Savunma harcamaları aşırı büyümeyi kontrol altına alabilir. Hükümetler, bir kamu bütçesi kalemi olan savunma harcamalarını önemli ölçüde kontrol edebilir ve ekonomik istikrar amacıyla kullanabilirler. Kısacası bu harcamalar durgunluk dönemi boyunca artırılabilir, enflasyonist baskıların söz konusu olduğu dönemlerde ise azaltılabilirler (Looney, 1997: 2).

- İkinci yaklaşım, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini, negatif dışsallıkları temel alarak “talep yanlı” faktörlerle açıklayan *Neo-klasik Teorik Yaklaşım* (Dunne and Eftychia Nikolaidou, 2001: 5).

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde yaratacağı ileri sürülen negatif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

1. Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan üretken yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırır. Böylece, savunma harcamaları “yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projeleri”nde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle “yüksek bir fırsat maliyetine” neden olabilirler. Bu durum sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür (Looney, 1994: 36). Bu doğrultuda silahsızlanma (disarmament), kalkınmanın temel faktörü olarak görülmektedir. Nitekim ABD’de japonya’ya oranla verimlilik düşüşünün nedenleri arasında yüksek savunma harcamaları yükü sayılmaktadır (Fontanel, 1995: 572).

Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarrufları yaratabilir; bu tasarruflar alternatif kamu harcama taleplerini (sağlık ve eğitim) karşılamak için kullanılabilir veya vatandaşlara daha düşük vergilendirme biçiminde yansiyabilir.

2. Eğer savunma harcamaları ağır bir sınai temeli gerektiren silah üretimini içeriyorsa, ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini engeller. Böyle bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlara yol açar (Değer and Sen, 1995: 280).

3. Tam kamusal hizmet olan savunma için yapılan harcamaların maliyetleri bulunmakla beraber, bu hizmetler için bir piyasa fiyatı söz konusu değildir. Bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi sivil kesimin finansmanını gerektirir. Bu ise, savunma harcamalarının finansmanının vergilerle yapılacağı anlamına gelir. Bu durum ekonomide vergi yapısını bozabilir, tüketim ve/veya yatırım miktarını düşürebilir. Sonuç olarak büyüme oranı düşecektir. Büyümedeki bu düşme veya yavaşlama, savunmanın büyüme üzerinde yaratabileceği faydalarla dengelenmek zorundadır.

4. Savunma alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi nitelikli işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer alanları için beşeri sermaye arzını azaltacaktır (Değer and Sen, 1995: 282-297). Ayrıca savunma alanında yüksek nitelikli işgücüne olan talep, diğer sektörlerde sermayenin marjinal hasılasını düşürebilecektir (Peled, 2001: 11).

5. Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar oluşturur (Eshay, 1983: 87).

6. Savunma harcamaları grubu içinde yer alan ve verimliliğe olumlu katkısı olan araştırma-geliştirme harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki ortaya çıkacaktır. Bu sonuç, askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük rantabiliteye sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır (Cappelen, Gleditsch and Bjerkholt, 1984: 372).

7. Savunma alanındaki araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan buluşlar sadece devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik ise, bunların genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği söylenebilir (Poole and Bernard, 1992: 440).

Gerçekte resmi olarak sayısallaştırma ve modellemenin zor olduğu özellikle gelişmekte olan ülkeler için, savunma harcamalarının çok yönlü analizi güçtür. Fakat bu analizler, kalkınmanın çekirdeğini oluşturan büyüme, yönetim ve güvenlik gibi konulara açıklık getirecektir (Değer and Sen, 1995: 277). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etkisinin olacağı

konusunun tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir (Cappelen, Gleditsch and Bjerkholt, 1984: 361).

Savunma harcamalarının çeşitli kanallarla ekonomik büyüme ve gelişmeye katkıda bulunduğunu iddia eden çok sayıda çalışma mevcuttur. 1980'lerin sonundan 1995'e kadar olan dönem itibariyle savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran yaklaşık 29 ampirik çalışma bulunmaktadır. Bunların bazıları savunma harcamalarının büyüme üzerinde bir etkisinin bulunmadığı, bazıları pozitif bir etkinin olduğunu, bazıları ise, bu etkinin negatif olduğu sonucuna varmışlardır. Mesela, Benoit'nın bu konudaki çalışması çoğu araştırma için güçlü bir teşvik sağlamıştır. Benoit oluşturduğu teorik modelinde savunma harcamalarının büyüme üzerindeki negatif etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Benoit'nın 1950-65 dönemi için 44 az gelişmiş ülke bazında yaptığı tahminler sonucunda, yüksek savunma bütçeli ülkelerin genellikle en hızlı büyüme oranına, en düşük savunma bütçesine sahip ülkelerin ise, en düşük büyüme oranına sahip olduklarını göstermiştir (Ram, 1995: 254).

Bazı çalışmalar ise, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde değişebileceğini belirtmektedirler. Mesela Bobin'e göre savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, kısa dönemde sıfır hatta negatif olabilirken, uzun dönemde pozitif olabilmektedir (Looney, 1994: 22).

4. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME

Türkiye ekonomik ve bölgesel karışıklıkların ve istikrarsızlıkların yoğun olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Bu jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'de savunma harcamaları her zaman önemli olmuştur. Dolayısıyla soğuk savaşın sona ermesiyle genellikle NATO ülkelerinin savunma harcamalarında düşmeler gözlenirken, Türkiye'de aynı eğilim sözkonusu olamamıştır. Örneğin İngiltere'de savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı 1998'de % 2.6'dan, 2002'de % 2.4'de düşmüştür. Bu oranlar aynı yıllar için İtalya'da sırasıyla % 2 ve % 1.9 olarak Türkiye'de ise % 4.4 ve % 5 olarak gerçekleşmiştir (Tablo: 2).

Ülkemizde savunma harcamaları Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı harcamaları toplamından oluşmaktadır. Bu harcamalardan en fazla payı Milli Savunma Bakanlığı almaktadır. Mesela 2001 yılında savunma bütçesinde Milli Savunma Bakanlığı'nın payı % 84.4, Jandarma Genel Komutanlığı'nın payı % 15.0 ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın payı ise % 0.6'dır (T.C. Maliye Bakanlığı, 2002 Bütçe Gerekçesi).

Savunma bütçesi diğer harcama türlerinde olduğu gibi cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları şeklinde sınıflandırılır. Cari

harcamalar personel ve personel dışı diğer harcamalardan, yatırım harcamaları bina inşaatı ve teçhizat giderlerinden, transfer harcamaları ise, personele ücret borçları, kamulaştırma harcamaları, Türki Cumhuriyetlerden gelen öğrencilere verilen burslar ve NATO'ya üyelik aidatını içermektedir (Şenesen, 2002: 57).

Türkiye'de savunma harcamalarının düzeyi hakkında bilgi edinmek için öncelikle savunma harcamalarının konsolide bütçe ve GSMH veya GSYİH'daki paylarına bakılabilir. Özellikle GSMH, ekonomide "askeri yükün" iyi bir ölçüsü olabilir (Brzoska, 1995: 58).

Tablo:2 GSYİH'nın Bir oranı Olarak Savunma Harcamaları 1998-2002

Ülke	Gelir Grubu(1)	Savunma Harcamaları				
		1998	1999	2000	2001	2002
Portekiz	Yüksek	2.1	2.1	2.1	2.1	2.3
Norveç	Yüksek	2.3	2.2	1.8	1.8	1.9
İngiltere	Yüksek	2.6	2.5	2.5	2.5	2.4
Yunanistan	Yüksek	4.8	4.8	4.9	4.6	4.4
Lüksemburg	Yüksek	0.8	0.7	0.7	0.8	0.8
Kanada	Yüksek	1.3	1.3	1.2	1.2	1.1
İtalya	Yüksek	2	2	2.1	2	1.9
İspanya	Yüksek	1.3	1.3	1.2	1.2	1.2
Hollanda	Yüksek	1.7	1.8	1.6	1.6	1.6
Fransa	Yüksek	2.8	2.7	2.6	2.5	2.5
Danimarka	Yüksek	1.7	1.6	1.5	1.6	1.5
Belçika	Yüksek	1.5	1.4	1.4	1.3	1.3
Almanya	Yüksek	1.5	1.6	1.5	1.5	1.5
ABD	Yüksek	3.1	3	3.1	3.1	3.3
Türkiye	Orta Üstü	4.4	5.4	5	4.9	5
Rusya	Orta	3.1	3.5	3.6	3.8	-
Yugoslavya	Orta	4.4	4.5	5.9	4.9	-
İran	Orta	3.3	3	3.9	4.8	-
Suriye	Orta	5.8	5.6	5.5	6.2	-
NATO		2.6	2.5	2.6	2.6	2.7

(1) 2000'de kişi başına düşen gayrisafi ulusal gelire dayanmaktadır.

Kaynak: NATO verileri (2003) ve SIPRI Yearbook 2003.

Ülkemizde savunma harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı 1996'da % 20.0 iken 2001'de % 18.9'a düşmüştür. Bu durum savunma

harcamalarında reel bir düşüş olarak yorumlanmamalıdır. Çünkü 1985'den sonra başlayan ve 90'larda hızlanarak artan bütçe açıklarının borçlanmayla kapatılması sonucu yükselen faiz oranları faiz şeklindeki ödeme tutarlarını artırmıştır. Geleneksel bütçe tanımında faiz ödemeleri "harcama" olarak kabul edildiğinden, konsolide bütçe rakamları aşırı şekilde büyümüştür (2001 yılında borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe içindeki payı yaklaşık % 51 olmuştur). Konsolide bütçeden faiz ödemeleri düşüldükten sonra bulunan faiz dışı bütçe rakamları (birincil bütçe) içinde, savunma harcamalarının payının azalmadığı görülmektedir. Bu payın 1994 ve 1995 yıllarında %18'e yükseldiği, 2001 yılında ise %16 olarak gerçekleştiği görülmektedir (Şenesen, 2002: 20).

Özmucur (1995), ülkemizde 1924-1994 arası dönemde savunma harcamalarının Türkiye'deki ekonomik etkilerini incelemiştir. Özmucur'a göre, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi barış sağladıkları katkılar ciddi bir öneme sahiptir (Özmucur, 1995: 1-2).

Türkiye'deki savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı NATO ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir (Tablo:2). Türkiye'deki pay, Avrupa Birliği (AB) ve NATO ortalamasının yaklaşık iki katı kadar yüksektir. İkinci sırada Yunanistan gelmektedir. Ancak bölgesel perspektif açısından karşılaştırıldığında (Yunanistan, Suriye, İran gibi ülkelerle) olaya daha ılımlı bakılabilir. Çünkü bu ülkelerde savunma harcamaları oldukça yüksektir. Bu durum ülkemizde savunma harcamalarının azaltılmamasında önemli bir etken olmaktadır (Özmucur, 1995: 40). Örneğin Yunanistan'da yıllardır savunmaya önemli beşeri ve fiziki kaynak ayrılmaktadır.

Yunanistanın savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı, uzun yıllardır AB ve NATO ortalamasının üstünde kalmıştır. Örneğin 1985-97 döneminde Yunanistanın savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı ortalama % 5.1 iken, NATO ve AB için bu pay ortalama % 2.9 ve % 2.4 'dür. Bu durum Tablo:2'de de görüldüğü üzere daha sonraki yıllarda da devam etmiştir (Emmanuel, Kollias, Nikolaidou and Zografakis, 2003: 4).

Bu çalışmada Türkiye açısından savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkileri savunma harcamalarının, eğitim ve sağlık harcamaları ile karşılaştırılması yapılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Böyle bir karşılaştırmanın başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir; i) Eğitim ve sağlık harcamaları beşeri sermaye yatırımları olarak ekonomik büyüme üzerinde büyük öneme sahip unsurlardır. Yetersiz eğitim ve sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle savunma harcamalarıyla eğitim ve sağlık harcamalarının karşılıklı fırsat maliyetlerinin değerlendirilmesi yararlı sonuçlar verebilecektir. ii) Eğitim, sağlık ve savunma harcamalarının, verimlilik veya mülkiyet haklarını etkilemeleri nedeniyle özel sektör yatırımları için oldukça

önemli olma gibi birçok yönden benzerlikler gösteren harcama türlerini oluşturmaktadırlar.

Tablo: 3 Savunma, Eğitim ve Sağlık Hizmetlerinin Konsolide Bütçedeki Payı (Faiz dışı) 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
Savunma	18.3	17.4	18.9	18.9
Eğitim	18.4	16.5	17.1	17.1
Sağlık	4.4	3.9	4.1	4.1

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 1999, 2000 ve 2001 Bütçe Gerekçeleri

Savunma, eğitim ve sağlık harcamaları karşılaştırıldığında, (Tablo:3), savunma harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı diğerlerinin payından yüksek olduğu, aradaki farkın özellikle sağlık harcamaları açısından önemli boyutlarda olduğu görülmektedir. Savunmaya ayrılan pay, sağlık için ayrılanın neredeyse beş katı kadardır.

Ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olan eğitim ve sağlık harcamaları (Barro, 1991) ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi gösterecek basit korelasyon 1980-2000 yılları itibari ile araştırılmıştır. Veri olarak; savunma, eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı alınmıştır (Maliye Bakanlığı ve DPT Verileri). İstatistik açısından bağımlı değişken olan savunma harcamaları ile bağımsız değişkenler olan eğitim ve savunma harcamaları arasındaki korelasyonda, savunma ile eğitim ilişkisinin pozitif yönlü ve güçlü olduğu görülmektedir. Savunma harcamalarında %1 'lik artış ortalama olarak eğitim harcamalarını % 0,82 oranında artırmaktadır. Savunma harcamaları ile sağlık harcamaları arasında ise negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Savunma harcamalarında %1 'lik artış ortalama olarak sağlık harcamalarını % 1,87 oranında azaltmaktadır. Bu ilişkiye rağmen savunma ile sağlık harcamalarının birbirlerini tamamiyle engelleyecek düzeyde olduğu, $R^2 = \% 28.8$ olduğu için istatistiksel anlamlılık açısından söylenemez. Regresyon denklemi:

$$\hat{Y} = \text{Savunma} \quad E = \text{Eğitim} \quad S = \text{Sağlık} \quad P = \text{Anlamlılık düzeyi}$$

$$\hat{Y} = 1,79 + 0,826E - 1,87S$$

Eğitim için $P = 0,024$, Sağlık için $P = 0,130 > 0,05$, Sabit değer için $P = 0,005$

Bu sonuç Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Örneğin Şenesen'in 1983-2000 yıllarını kapsayan bir çalışmada (Şenesen, 2003) savunma, eğitim ve genel hizmetlerin büyüme oranları ve bunların konsolide bütçe harcamalarının (faiz ödemeleri hariç) büyümesine yüzde katkıları incelenmiştir. Sonuç olarak savunma ile eğitim ve genel hizmet kalemleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin olmadığı

belirtilmektedir. Yine aynı çalışmada belirli dönem noktaları sayılan yıllar dışında savunma harcamalarının genel eğiliminin bütçenin diğer kalemlerini (eğitim, sağlık gibi) engellemediği belirtilmektedir. Bunun nedeni savunmanın yanısıra diğer harcama kalemlerindeki artıştır. Bu durum Tablo:3’de görülmektedir.

Yine J. Yıldırım ve S. Sezgin’in Türkiye’de 1924-1996 yılları arasında savunma, eğitim ve sağlık harcamalarına yönelik yaptıkları kapsamlı ampirik çalışmalarında (Yıldırım, Sezgin, 2002), savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif, sağlık harcamaları ile negatif yönde bir korelasyon olduğu belirtilmektedir.

SONUÇ

Günümüzde savunma hizmetlerinin tüm ülkeler için önemli olması savunma harcamalarının artmasında belirleyici bir etken olmaktadır. Savunma harcamaları ile ilgili analizlerde karşılaşılan güçlüklerden biri tanımlama sorunudur. Çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan değişik savunma harcamaları tanımları bulunmaktadır. Bu farklılık özellikle uluslararası düzeyde karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır.

Savunma harcamalarının miktarı ve talebi sadece güvenlik ile açıklanamaz. Çünkü savunma harcamalarının düzeyini ve kompozisyonunu belirleyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları savunma harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu (Arz Yanlı Yaklaşım), bazıları ise, negatif etkisinin olduğu (Talep Yanlı Yaklaşım) sonucuna ulaşmışlardır.

Savunma ve milli güvenlik için GSMH’nın yaklaşık olarak % 5’inin ayrıldığı Türkiye’de savunma harcamalarının, NATO ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Savunma harcamaları beşeri sermaye yatırımı olarak eğitim ve sağlık harcamaları ile karşılaştırıldığında, savunma harcamalarının konsolide bütçe içindeki payının diğer harcamalarının payından oldukça yüksek olduğu gözlenmektedir. Bunun ekonomik büyümeye önemli katkıları olan beşeri sermaye harcamalarına ayrılacak kaynaklar aleyhine bir durum yaratılıp yaratılmayacağı sorulanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif, savunma ve sağlık harcamaları arasında negatif yönlü ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Ancak bu ilişkiler anlamlılık açısından zayıf olduğundan harcamaların birbirlerini önemli ölçüde engellemesini, diğer bir ifadeyle birinin diğerine neden olmasını gerektirmemektedir. Bu sonuçta savunma harcamaları ile birlikte eğitim ve sağlık harcamalarının da artmasının rolü bulunmaktadır.

Ülkemizde savunma harcamalarının düzeyinin yüksek olduğu söylenmekle birlikte, bu düzey sınır komşularıyla karşılaştırıldığında daha “ılımlı” bakış

açısına neden olmaktadır. Çünkü komşu ülkelerdeki savunma harcamalarının da yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin jeopolitik durumuna bağlı olarak askeri harcamaların azaltılmasını zorlaştırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aslan, M. H. (1998), *Hizmet Ekonomisi*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Athanassio, E., Kollias, C., Nikolaidou, E. and Zografakis, S. (2003), *Greece: Military Expenditures, Economic Growth and the Opportunity Cost of Defence* <http://mubs.mdx.ac.uk/research/Discussion-papers/Economics/dpapec80.pdf>.
- Barro, R. (1991), "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-444.
- Braddon, D. (1995), "Regional Impact of Defense Expenditures", *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 491-521.
- Branscomb, L.M. (1993), *U.S. Science and Technology Policy: Issues for the 1990s*, Cambridge:
- Brzoska, M. (1995), "World Military Expenditures", *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 45-67.
- Bulutoglu, K. (2003), *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları:1816.
- Cappelen, A., Petter, G. N. and Olav, B. (November, 1984), "Military Spending and Economic Growth in the OECD Countries", *Journal of Peace Research*, 21(4), 361-373.
- Değer, S. And Sen, S. (1995), "Military Expenditure and Developing Countries", *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 275-307.
- DPT Verileri.
- Dunne, P. and Nikolaidou, E. (2001), *Military Spending and Economic Growth in The Economic of European: A Causel Analysis for Greece Spain and Portugal*.
[http://mubs.mdx.ac.uk/research/discussionpapers/Economics\(DPAPECONNO100\).pdf](http://mubs.mdx.ac.uk/research/discussionpapers/Economics(DPAPECONNO100).pdf)
- Dunne, P. and Smith, R. (1990), "Military Expenditure and Unemployment in the OECD", *Defence Economics: The Political Economy of Defence Disarmament and Peace*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), London: 57-73.
- Eshay, E. (1983), *Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fontanel, J. (1995), "Economics of Disarmament", *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 563-590.

- Kaul, I., Grunberg, I. And Stern, M. A. (1999), *Global Public Goods*, Oxford: Oxford University Press.
- Looney, R. E. (1994), *The Economics of Third World Defense Expenditures*, London: Jai Press, Inc.
- Looney, R.E. (1997), “Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan”, *Journal of Policy Modeling*, 19 (4), 381-406.
- Nadaroğlu, H. (1985), *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- NATO Verileri 2003.
- McGuire, M. C. (1995), “Defense Economics and International Security”, *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 13-43.
- Özmuçur, S. (1995), *The Economics of Defense and the Peace Dividend in Turkey*, İstanbul: Boğaziçi University Presshouse.
- Peled, D. (2001), *Defense R & D and Economic Growth in Israil: A Research Agenda*, Haifa: Samuel Neaman Institute.
- Peterson, R. S. and Tiebout, C. M. (November, 1964), “Measuring the Impact of Regional Defense Space Expenditures”, *The Review of Economics and Statistics*, 46 (4), 421-428.
- Poole, E. Bernard, J.T. (May,1992), “Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity”, *The Canadian Journal of Economics*, 25 (2), 438-452.
- Ram, R. (1995), “Defense Expenditures and Economics Growth”, *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 251-273.
- Saal, D. S. (1998), *A Reassessment of the Impact of Defense Procurement on Manufactorşng Productivity Growth*, London: <http://mubs.mdx.ac.uk/research/Discussion-papers/Economics/-29k->
- Saunders, P. (1993), “Recent Trends in the Size and Growth of Government in OECD Countries”, *The Growth of the Public Sector*, (Ed: Norman Gemmill), England: Edward Elgar Publishing Limited, 17-33.
- Seyidoğlu, H. (1998), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Yayınları
- Shell, K. (1966), “Towards a Theory of Inventive Activity and Capital Accumulation”, *American Economic Review*, 56, 62-88.
- SIPRI Yearbook 2002*, Oxford: Oxford University Press.
- SIPRI Yearbook 2003*. <http://projcets.sipri.org/milex/mex-world-graph.html>
- Sivard, R. L. (1993), *World Military and Social Expenditures 1993*, Washington:
- Şenesen, G. G. (2002), *Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri 1980-2001*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Şenesen, G. G. (2003), “Türkiye’de Savunma Harcamaları: Bütçe Temelinde Değerlendirme”, *İktisat Dergisi*, 433-434, 44-55.

T.C. Maliye Bakanlığı , 1999, 2000 ve 2001 Bütçe Gerekçeleri.

Thompson, E. A. (July-August, 1974), "Taxation and National Defense", *The Journal of Political Economy*, 82 (4), 755-782.

Treddenick, J. (1985), " The Arms Race and Military Keynesianism", *Canadian Journal of Public Policy*, 5, 64-80.

Yıldırım, J., Sezgin, S. (2002), "Defence Education and Health Expenditures in Turkey, 1924-1996", *Journal of Peace Research*, 39(5), 569-580.

Zellern, A. (1998), "Causality and Causal Laws in Economics", *Journal of Econometrics*, 39, 7-21.